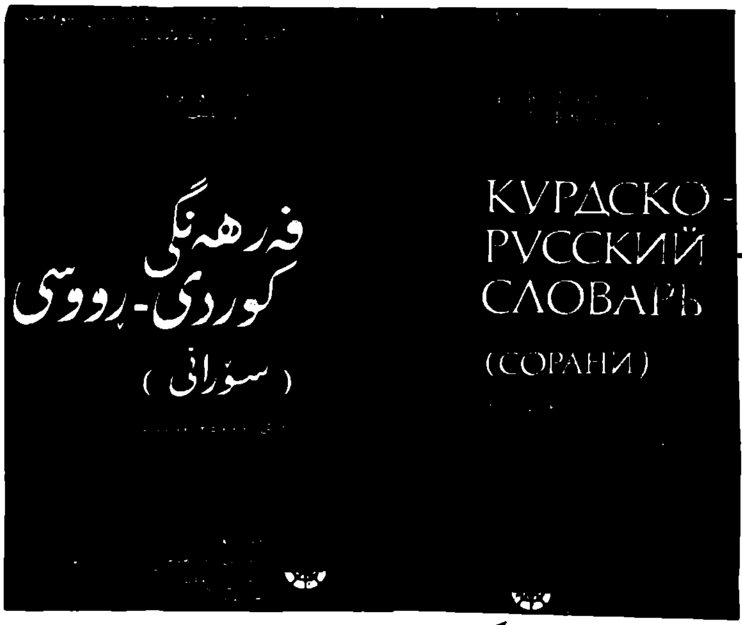

د .ئەورەحمانی حاجی مارف

هەوڵێکی مەزنی نوێ

لە جیهانی فەرهەنگ نووسیی کوردیدا

موفرەداتی زمانی کوردی قاڵبووەی سالانی دوور و درێژی مێژووی گەلی کوردە و سۆرە و تۆرەی چەندین پلەو قۆناخی هەلس و کەوتی باری ژیان و هات و نەهاتیتی . لەو ماوە درێژ و بەرفراوانەدا کە بە سروشت لەکەو دراو ن و گێژە کراون و گورگەو بنژیل و زیوانیان لێگیراوە ، لە زۆر ڕووی گرنگەوە پتەو بووەو بەخۆدا هاتۆتەوەو دەولەمەند بووە .

دەمێکە دەست بە کاری تۆمارکردنی وشەی کوردی کراوەو وەك ئاشکرایە ، ماوەیەکە کاری فەرهەنگنووسیی کوردی خەریکە جێگەی شایانی خۆی لە ژیانی ڕۆشنبیری و زانستی گەلی کورددا دەگرێت و هەندێك و مامۆستای دلسۆز لەم مەیدانە پیرۆزەدا هەنگاوی گەورەیان ناوە . ئەو مامۆستایانە لە دەرگایەکی فراوانەوە چوونەتە ناو مێژووی ڕۆشنبیری کوردەوە بەوەی هەر یەکەیان لە سنووری توانستی خۆیدا ئەوەی لەباریدا بووە بۆ پاراستنی زمانی نەتەوەکەی دلسۆزانە جێبەجێ کردووە . ئەوەی شایانی باسە ، ئەوەتە کە ئەم کارە هەر بەردەوامەو بەرەی نوێی گەلەکەمان لەگەل مامۆستا قاڵبووەکانماندا لەم مەیدانە سەختەدا خەریکن . بەوێنە چەند مانگێك لەمەوبەر د .زاری یوسف و د . قەناتی کوردۆ فەرهەنگێکی کوردی . (دیالێکتی کرمانجیی خواروو) ڕووسییان بلاوکردەوە .[1]

کوردناسانی یەکێتی سۆڤێت گرنگیی‌یەکی زۆریان بە نووسینی فەرهەنگی کوردی داوە ، بەڵگەی ئاشکراش ئەوەیە ، کە تا ئێستا گەلێك فەرهەنگیان چاپکردووە .[2] ئەمەش بە گشتی لە گەشەپێدان و پێشخستنی زمانی کوردی و کاری فەرهەنگنووسیدا دەورێکی گەورەو دیاری بینیوە .

د .قەناتی کوردۆی شا سواری ئەم مەیدانە ، کە لە نووسینی فەرهەنگی کوردی (دیالێکتی کرمانجیی ژووروو) - ڕووسی بووەوە[3] ، بیری دانانی فەرهەنگێکی کوردی (دیالێکتی کرمانجیی خواروو) - ڕووسی هەراسانی کردو پاش ماوەیەك لەگەل د .زاری یوسف دەستیان دایە ئەو کارە مەزنەو چەند مانگێك لەمەوبەر ئەم فەرهەنگە کە بەرهەمی ڕەنجی چەند سالەیان بوو لەچاپ دراو سەرکەوتنێکی گەورە لە کاری فەرهەنگنووسیی کوردیدا بەدەست هێنرا .

ئەم فەرهەنگە (752) لاپەڕەیەو نزیکەی (25) هەزار وشەی کوردی تێدایە ، کە ماناکانیان بە ڕووسی لێکدراونەتەوە .

د . قەناتی کوردۆ پێشەکی بۆ ئەم فەرهەنگە نووسیوەو لە بارەی کۆکردنەوەو هەلبژاردنی وشە کوردییەکان و سازکردنی بەشە ڕووسییەکەی و چۆنیەتی ڕێکخستن و دانانی فەرهەنگەکەوەو ... (ل 5 — 8) تێیدا دراوە . ئەم پێشەکییە لە لایەن د . جەمشید حەیدەرییەوە کراوە بەکوردی و لە (ل 9 — 15)دا چاپکراوە . وای بەباش دەزانم لە سەرەتادا لەڕێی ئەو پێشەکییەوە فەرهەنگی ناوبراو بە خوێنەر بناسێنم و دوایی بیروڕای خۆم بخەمە پێش چاو .

«پێشەکی»

ئەم فەرهەنگە ، یەکەم فەرهەنگی کوردی ڕووسی یە ، کە ێکسیکی زمانی ئەدەبیی هاوچەرخی کوردی عێراقی ، لەسەر ـناغـەی لێکسیکی زاراوی (دیـالێکتی) خـواروی زمـانی کوردی - «سۆرانی» تێدا تۆمار کراوە .

زمانی ئەدەبی کوردی لە سەرەتاوە دوو فۆرمی جیاوازی هــەبــووە - زاراوی خــواروو (بــاشــوور)و زاراوی ژووروو بــاکــوور) - و شــان بــە شــانی یــەك ئــەم دوو زاراوە لە پێشکەوتندان .

کوردەکانی کـوردستانی عێـراق (ناوچـەی سلێمانی ، هــەولێر ، ڕەواندووز ، کـۆیسنجاق و کـەرکـووك) بـە زاراوی سۆرانی دەدوێن ، هەروەها کوردەکـانی کوردستـانی ئێران (ناوچەی مەهاباد ، شنۆ ، بانەو سەنندووج) هەمان زاراویان هەیە . کوردەکانی کوردستانی تورکیاو سوریاو هەندێ ناوچەی کـوردستانی عێـراقیش ، وەك : ئامێـدی ، ئاکـرێ ، دهۆك و چیـاکـانی ژەنگـار بـە زاراوی کـرمـانجی ژووروو دەدوێن ، هەروەها کـوردەکانی ژووروی ڕۆژئـاوای ئێران لە شـاری خۆیەوە تاکو کەناری گولی وەرمێ و ناوچەکانی بوجنوردو کۆچان (خۆرسان) ئاخاوتنی پێ دەکەن . جگە لەمانیش کوردەکـانی یەکیەتی سۆڤیەت (ناوچەکانی پشت قەوقاس و ئاسیای ناوەڕاست) بەم زاراوە دەدوێن .

لە لێکسیك و فۆنەتیك ، بنیاتی ڕێزمانیدا هەردوو زاراوی ژووروو خواروو جیاوازییان هەیە ، بەتایبەتی دەبێ پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین ، کە ڕاناوی کورتکراو (- م ، - ت ، یـ (ئی) ، - مان ، - تان ، یان) ، لە سۆرانیدا بە پێچەوانەی کرمانجی ژوورووەوە لە بەکارهێنانی کارو گەردانکردنیدا وەزیفەییکی فراوانیان هـەیە . لە سـۆرانیدا هـەست بەوە دەکـرێت ، کە فلێکسی ناو بەرەو بزربوون دەچێت . هەرچەندە لە ناوچەکانی سۆرانی وەك (هەولێرو ڕەواندووزو مەهاباد)دا جیاوازی نێوان نێرو مێ بە نیوەچڵی یاخود بـە تەواوی هــەر ماوە . بـەلام لە ناوچەی سلێمانیدا بە تەواوی وون بووە . لە هەمان کاتدا لە کرمانجی ژوورووداجیاوازی کەتیگۆری ناوی نێـرو مێ هەر ماوەو بە تەواوی بوونی خۆی پاراستـووە - وە یا لە فـۆرمی ئینرافەت و فۆرمی (کازوس ئۆبلیکوس)ی چەماوە دا بەڕووتی دەردەکـەوێ . فـۆنـەتیکی سـۆرانی ئــەمــ ڕووخســارە تایبەتی یانەی هەیە :

1 - لێوەکی (لیوو لێو) [و - w] لەباتی [ڤ - v]ی کرمانجی .

2 - لە سۆرانیدا (ل)و (ڵ) هەن ، لە کرمـانجیدا تـەنها (ل) هەیە .

3 - مەسەلەی فۆنێم تاکو ئێستا دەربارەی دەنگەکانی P,t,k و p',t',k' (پ ، ت ، ك) ڕوون نەکراوەتەوە .

4 - جـۆری نەرمبـوونی دەنگەکـانی (ك ،گ) لەبەر دەنگـە بزوێنەکانی ڕیزی پێشەوە لە هەندێ لە گوڤارەکاندا ڕەچاو دەکرێت ... هتد . هەروەها لە نـووسیندا جیـاوازی لە نێـوان ئەم دوو زاراوەدا هــەیــە . ئــەدەبیـاتی زاراوی کرمانجی ژووروو بە زۆری بە پیتی لاتینی چاپ دەکرێت ، جگە لە کوردەکانی وولاتـی سۆڤیەت ، کە بەرهەمەکانیان بە پیتی ڕووسی چاپ دەکەن ، بەلام ئــەدەبیاتی زاراوی کـرمانجـی خـواروو بەپیتی عـەرەبی چـاپ دەکـرێت و دەنـووسـرێت و دەستکـارییـەکی وەهـای ئـەلفـوبێی عەرەبییەکە کراوە ، کە لەگەڵ زمانی کوردیدا بگونجێت .

لە مێژووی وشەنووسینی کوردیدا فەرهەنگی وەرگێڕاوو لێکدراوی کوردی هەیە ، کە لێکسیکی زمانی کوردی بە هەردوو زاراویەوە شوێنی خۆیان تێدا کردوتەوە .

مێژووی دانان و چاپکردنی فەرهەنگ بە زاراوی کرمانجی لە پێشەکی یەکەی فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ق . کـوردۆدا نووسراوە[4]. و بە تایبەتیش لە نامەی دوکتۆرای ئـاورەحمانی حاجی مارفدا ، کە ئەسپرانتورەی لە ئامۆزگای ڕۆژهەلاتناسی لینینگراد تەواو کردوو ، بەگشتی نووسراوە[5] .

ئەو فەرهەنگانـەی ، کە بـەتایبـەتی لێکسیکی زاراوی سۆرانییان تێدا تۆمارکراوە ، ئەمانەن : **فەرهەنگی خاڵ بـە هــەرسێ بەشــەکەیــەوە**[6] ، کە لەتـەك ووشەکـانی ئاخـاوتنی سۆرانیدا ووشــەی گۆڤـەرەکانی (زاراوەکـانی) تریشی تێـدا تۆمارکراوە (مەبەست لەو ووشانەیە ، کە لە گۆڤەرێکی ترەوە هــاتوونــەتە نێـو سۆرانی و ، لە فــەرهەنگـدا شوێنی خـۆیان گرتووە ، دانەر نیشانەی چاوگەکەیان دەکات . فەرهەنگی خاڵ زۆر دەوڵەمەندە مەتریاڵی جۆرجۆری لێکسیکی هەمەڕەنگەوە ، هەروەهاش نرخی تایبەتی ئەم فەرهەنگە لەوەدایە ، کە جۆری نووسین و فۆنەتیکی تێدا ڕەچاو کراوە .

فــەرهەنگی کــوردی - عەرەبی گیـوی موکـریانی[7] لێکسیکی ووشەکانی ناوچەی سۆران و بادنیان دەگرێتـەوە . ژمارەییکی زۆری ووشەی تێدا تۆمارکراوە ، بەلام فرازیەلۆژی تێدا دەست نیشان نەکراوە ، بێجگە لە فرازیۆلۆژی ڕێزمـانی نەبێت . ئەم فەرهەنگە بە یەکێ لە فەرهەنگەکانی وەرگێڕاوی

کوردی ده‌ژمێردرێت .

کۆلکه‌زێڕینه ـ فه‌رهه‌نگی (کوردی ـ فارسی ـ عه‌ره‌بی ـ فه‌ره‌نسی ـ ئینگلیزی) بابه‌تییه ، گیوی موکریانی دایناوه‌و پاشکۆیێکی فه‌رهه‌نگۆکی کوردی ـ ئینگلیزی ئاخاوتن له گه‌ڵدا بڵاوکراوه‌ته‌وه[8] .

لێکسیکی سۆرانی له‌گه‌ڵ کورته باسێکی ڕێزمانی ، له فه‌رهه‌نگه‌که‌ی عه‌لائه‌دین سه‌جادی‌دا ، که به زمانی کوردی ـ عه‌ره‌بی ـ فارسی دانراوه هه‌یه[9] . ئه‌مانه ئه‌و فه‌رهه‌نگه بابه‌تیان بوون ، که لێکسیکی زاراوی سۆ رانیان تێدا تۆمارکراوه‌و ئه‌م بابه‌ته لێکسیکانه ده‌گرنه‌وه : ووشه‌ی ناوماڵ ، ناوی نه‌خۆشی ، به‌شه‌کانی له‌ش ، کات‌و شوێن ... هتد . هه‌ر به‌شێك له‌م به‌شانه به نموونه‌ی به‌کارهێنانی ووشه‌کانه‌وه کۆیابی دێت .

فه‌رهه‌نگی کوردی ـ ئینگلیزی تۆفیق وه‌هبی‌و ك . ئه‌دمۆندس[10] بریتییه له ووشه‌کانی زمانی ئه‌ده‌بیی ئێستای کوردی عێراق ، به پیتی لاتینی چاپ کراوه . له‌م فه‌رهه‌نگه‌دا دانه‌ران ده‌ستنیشانی ئه‌و ووشانه ده‌که‌ن ، که له زمانێکی بێگانه‌وه که‌وتوونه‌ته نێو زمانی کوردی ، وه‌ك فارسی ، عه‌ره‌بی ، تورکی . ئه‌م فه‌رهه‌نگه به پێچه‌وانه‌ی ئه‌وانه‌ی له سه‌ره‌وه ناومان بردوون ، لایه‌نی ڕێزمانیشی تێدا تۆمارکراوه ، ووشه ئه‌گه‌ڕێنێته‌وه سه‌ر به‌شه‌کانی ئاخاوتن ، کاری تێپه‌ڕو تێنه‌په‌ڕ ده‌ستنیشان ئه‌کات . ئه‌مه‌ش نرخێکی تایبه‌تی هه‌یه له باره‌ی پیشاندانی فۆرمی گه‌ردان‌و بناغه‌ی «کار» (فێل)ه‌کانی (ئێستا)وه ، فه‌رهه‌نگی ناوبراو پاشکۆیێکی تایبه‌تی له‌گه‌ڵدایه ، ئه‌و پیشان ده‌دات که کورده‌کان چ جۆره ساڵنامه‌یه‌کیان به‌کارهێناوه ، لیسته‌ی ناوی کوردی ، ناوی هه‌ندێك شارو نموونه‌ی گه‌ردانی کار .

بێگومان ئه‌م فه‌رهه‌نگه له ڕووی زانیارییه‌وه زۆر به‌نرخه ، به‌ڵام له به‌کارهێناندا نه‌ختێك گرانه ، چونکه ووشه کوردییه‌کان ته‌نیا به پیتی لاتینی نووسراون‌و به‌راورده‌که‌ی به عه‌ره‌بی نه‌نوسراوه ، جگه له‌وه‌ی فه‌رهه‌نگه‌که به پرینتسیپی هێلانه‌یی دانراوه (مه‌به‌ست له‌م پرینتسیپه ئه‌وه‌یه که ووتاره‌کانی فه‌رهه‌نگ ڕه‌گی «کار» یاخود ووشه ئه‌کاته بناغه ، واته هه‌موووشه‌کانی ، که له ڕه‌گدا یێکن‌و یه‌ك چاوگه‌یان هه‌یه ، یه‌ك له دووای یه‌ك ده‌نووسرێن . ئه‌م پرینتسیپه دۆزینه‌وه‌ی ووشه گران ده‌کات .

فه‌رهه‌نگه «کشت‌و کاڵ»ه‌که‌ی مه‌عرووف قه‌ره‌داغی مه‌ردووخی[11] که به یارمه‌تی کۆڕی زانیاری کورد چاپکراوه ، وه‌ك فه‌رهه‌نگێکی تێرمنه‌لۆژی نرخێکی تایبه‌تی هه‌یه . ئه‌م فه‌رهه‌نگه ژماره‌یه‌کی زۆری لێکسیکی کشت‌وکاڵی تێدا تۆمار کراوه . له‌وانه (ناوی که‌لوپه‌ل ، ئامرازی کارکردن ، به‌رهه‌مه‌کانی کشت‌و کاڵ‌و تفاقی ناوماڵ ، ئاژه‌ڵ ، دارو دره‌ختی کوردستان) . فه‌رهه‌نگه‌که ئه‌وه پیشان ئه‌دا ، که ووشه‌کان سه‌ر به چ ناوچه‌یه‌کن‌و له‌کوێ به‌کار دێن‌و هه‌روه‌ها سه‌ر به چ گۆڤه‌ریکی زاراوی ترن . ئه‌م فه‌رهه‌نگه سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگه بۆ لێکۆڵینه‌وه‌ی جۆری ژیان‌و کولتوری گوندییه‌کان .

له‌م ساڵانه‌ی دواییدا ، لیژنه‌ی فه‌رهه‌نگ‌و زمانی کۆڕی زانیاری کورد له عێراق ، هه‌وڵێکی باشی داوه بۆ دانانی تێرمنه‌لۆژی سیاسی (ڕامیاری) ، کۆمه‌لایه‌تی ، زانیاری‌و ئیداری‌و هه‌مه‌جۆری . تاکو ئێستا کۆڕ توانیویه‌تی ئه‌م به‌شانه ئاماده‌و چاپ بکات‌و بڵاویان بکاته‌وه .

له ساڵی 1977دا به یارمه‌تی کۆڕی زانیاری کورد جزمی یه‌که‌می قامووسی کوردی ـ کوردی ، عبدالرحمن محمد امین زه‌بیحی ده‌رچووه[12] ، بڕیار وایه به ده جزم هه‌موو قامووسه‌که چاپ بکرێت . ئه‌م فه‌رهه‌نگه لێکسیکی هه‌ردوو زاراوه سه‌ره‌کی یه‌که‌ی زمانی کوردی ده‌گرێته‌وه . دانه‌ر له فه‌رهه‌نگه‌که‌یدا ووشه‌ی هه‌ر له فۆلکلۆره‌وه تا به‌رهه‌می نووسه‌رو شاعیران‌و ته‌نانه‌ت ووشه‌ی ناو فه‌رهه‌نگه‌کانی تریشی به‌کار هێناوه . ئه‌گه‌ر به‌شه‌کانی تری ئه‌م فه‌رهه‌نگه چاپ بکرێن ، بێگومان ئه‌م فه‌رهه‌نگه به‌شدارییه‌کی گه‌وره له لێکۆڵینه‌وه‌ی زمانی کوردی‌دا ده‌کات‌و که‌لێنێکی گه‌وره‌ی کتێبخانه‌ی کوردی پڕ ده‌کاته‌وه .

ئه‌م فه‌رهه‌نگه‌ی ئێمه ، لێکسیکی زاراوی کرمانجی خوارووی زمانی کوردی (سۆرانی) به‌تایبه‌تی ئاخاوتنی گۆڤه‌ری سلێمانی ده‌گرێته‌وه . شایانی باسه ، ئه‌م گۆڤه‌ره ئێستا په‌لی هاویشتووه‌و وه‌ك نموونه‌ی زمانی ئه‌ده‌بی کوردی له سنووری کوردستانی عێراقدا خۆی چه‌سپاندووه . له کوردستانی عێراقدا ، ئێستا سۆرانی . زمانی خوێندن‌و نووسینی شێوه‌ی ڕۆژنامه‌و گۆڤارو به‌رهه‌مه زانستییه‌کانه . له سه‌ره‌تای ساڵانی بیسته‌وه چاپ‌و چاپه‌مه‌نی له کوردستانی عێراقدا سه‌ری هه‌ڵداوه . دیوانی شاعیره‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م‌و بیسته‌م ، وه‌ك نالی‌و سالم‌و کوردی‌و حاجی قادری کۆیی هاتوونه‌ته چاپکردن . هه‌ر له‌و سه‌رده‌مه‌شه‌وه ئه‌ده‌بی

ـەى كوردى چاوى هەڵهێناوەو نەش و نماى كردووە . شاعیرى ـە ـو چیرۆكنـووسى گەورە لە ئـەدەبى كوردیـدا سەریـان ههـ وە . شاعیرانى وەك پیرەمێردو سەلامو زێوەرو بێكەس و گـ ـو هەژار ، چیـرۆك نووسـانى وەك ئیبراهیم ئـەحمەدو ـحە ـمە محەمەد ئەمین و هتد . هەر لەو ساتانەشەوە ڕۆژنامە ـوسیتى پەرەى سەندووەو زانایانى كورد بە سەدان بەرهەمى ـیـ دەربارەى مێژووو كـولتوورى میللەتى كـورد ، كتێبى ـوتـبخـانە ، فـەرهەنگـەكانى كـوردىو مەتـریاڵى فـۆلكلۆرى ـلوكرنوتەوەو چاپ كردووە .

لەبـەر نـەبـوونى فـەرهـەنگێكى كـوردى - ڕووسى ، ـیـصرى ڕووسى زمان لەم هەموو بەرهەمانە بێبەشن . جگە ـەمەش پەیوەندى ئابوورىو كولتوورى نێـوان وولاتى ئێمەو ـومـرى عێراق كەوتە بارو دۆخێكى پێشكـەوتووەوە ، لەبـەر ـەمەش چاپكردنى ئەم فەرهەنگە جگە لە لایەنە زانستییەكەى ، ـیمێكى پراكتیكیشى هەیەو شتێكى پێویستى ئەم قـۆناغـەى ـەیوەنـدى ئێمەو ولاتى عێـراقە . ئـەم فەرهـەنگە ئـەبێتـە ـە ـچلومیەكى یارمەتىدانى ئەو كوردانەى كە ئەیانەوێ فێرى ـمتى ڕووسى ببن .

ئەمە یەكەم فەرهەنگى كوردى -ڕووسىیە لە ولاتى ئێمەو ـمـمران ، كە بە لێكسیكى زاراوەى سۆرانى داندرابێت . ئەم ـەرهەنگە نێزیكەى 25 هەزار ووشەى زمانى ئـەدەبى كوردى ـیـا تۆمار كراوە ، قەوارەى فرەوانى فەرهەنگ لەوەدایە ، كە هەموو جـۆرە لێكسیكى گرتـۆتەوە ، لە هـونەرىو زانیـارىو ـ میارىو كۆمەلایەتىو ناوماڵ تا دەگاتە ووشەكانى بەرهەم و ـەرهەمـم هێنان ، بـەلكو جـارىوەهاش هـەیە ووشـەى واى تێدایە ، كە خاسىیـەتى چینێكى یا كـۆمەڵ دەردەخـات وەكو چینى جوتیاران یاخود كۆچەران . جگە لەوەى ووشەى خەڵكى شاریشى تێدا تۆماركراوە . ئەم لێكسیكانە مێژووى كولتـوورو خووڕەوشتو ژیانى كورد پیشان دەداتو فەرهەنگ دەوڵەمەند ـەكات .

ئەم فەرهەنگە بە جۆرێكى گشتى ووشـەى ئەدەبیـانى كلاسیكى زاراوى خوارووى كوردى تێدا تۆماركراوەو ووشەى ناخاوتنى ناوبازاڕیشى گرتۆتە خۆى . سەربارى ئەوەى ووشەى زاراوى دراوسێش لە فـەرهەنگـەكەدا هـەن ، چـونكـە زۆر زەحمەتە لە نێـوان خۆيىو دراوسێى لە ووشـەدا سنوورێكى تـەواو بۆ ئـەو كۆڤـەرانە دابنـێن . هـەروەهـا كـۆمـەڵێ لەو ووشانەش ، كە لە زمانەكانى ڕۆژهەلاتو ڕۆژئاواوە كەوتوونەتە ناو زمانى كوردى ، یاخود ووشەى تازە دروستكراوان ، لەم فەرهەنگەدا جێێ خۆیانیان كردۆتەوە .

فەرهەنگە كەمان جۆرى فۆنەتیـكو نووسینى ووشـەى سادە ، ووشەى لێكـدراوو پێكەوە بـەستراو لە واتـەو بنیاتى ڕێزمانىدا نیشان دەداتو دەرى دەخات .

ووشەكانى كوردى بە پیتى عەرەبى نووسراون ، بەلامە لە كەوانەدا بە پیتى لاتینى وێنەیان كێشراوە بە (ترانسكریپسى) بەو جۆرەى كە (بەدرخان) دایناوەو لە ڕاستیشـدا باشتـرین ڕێنـووسێكە كـە لەگەڵ فـۆنێمو ووشەى كـوردیدا بگـونجێو یارمەتییەكى باشى ئەو كەسانە دەدا كە دەتوانن فەرهەنگەكە بـەكـاربهێننو بـەلام پیتى عـەرەبى نـازانن ، چـونكـە لە فەرهەنگەكەدا جەدوەلى پیتى لاتینىو عەرەبى بەرامبەر یەك نووسراون .

هەروەها لەم فەرهەنگەدا چەند لێكسیكى تریش هەیە ، كە تیایاندا جۆرى گەردانى فێڵ (كار) پیشـان دراوەو چەنـد زانیارییەكى ڕێزمانیش پێشكەشى خوێنەران كراوە ، لە هەمان كـاتـدا لیستـەى كـارە سـادەكـانى ڕەگى خـراوەتـە پـاڵ فەرهەنگەكە .

دانەران بەم جۆرەى خوارەوە پیتەكانیان ئامادە كردوو : ق . كوردۆ وشەكانى ئەم پیتانەى ئامادە كـردووە : ئا ، ب ، **پ ، ت ، ح ، د ، ع ، م ، ن ، هـ ، ئـە) هەروەهـا مارف خەزنەدار سێ پیتى (ق ، غ ، ج)ى ئـامادەكـردووەو ق . كوردۆ وەرى گێڕاون بۆ ڕووسىو بەم جۆرەى ئێستا بـۆ فەرهەنگەكە ئامادەى كردوون . زارێ یووسف ووشەكانى ئەم پیتانەى خوارەوەى ئامادە كردووە : چ ، خ ، ڕ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ف ، ڤ ، ك ، گ ، ل ، و ، ئو ، ئۆ ، ى ، ئى ، ئێ .**

دانـەران لە كاتى خـەریكبـوونیانـدا بە دانـانى ئـەم فەرهەنگەوە پرسو ڕاوێژیان لە كـوردەكانى عێـراق كردووەو مـارف خەزنـەدارو جەمشیـد حەیـدەرى (هەولێر) ، كـاوس قەفتانو كەمال مەزهەرو ئاوڕەحمانى حاجى مارف (سلێمانى)و كـەریمى ئەیـووبى (مەهـەبـاد) ـ كـوردستـانى ئێـران ـ و كەسانىتر یارمەتىیان داون .

ڕەنگە ئەم فەرهەنگە بەم جۆرەى ئێستا وەكو یەكەمین تـاقىكردنـەوە بێ كەمو كـوڕى نەبێت ، بـەلام سـەرەتـاى ئەنجامدانى كارێكى زانیارى گەو رەو پراكتیكىیـە لەبەردەم كوردناساندا و ڕێگەیان بۆ خۆش دەكات .

دانەران هیوادارن کە ئەم فەرهەنگە ببێتە یاریدەدەرێکی بەکەڵك بۆ ئەوانەی لە زمان و ئەدەبی کوردەکانی عێراق و ئێران دەکۆڵنەوەو دەخوێنن ، هەروەها سوودبەخشیشە بۆ ئەو کوردانەی کە دێنە وڵاتی سۆڤیەت و زمانی ڕووسی دەخوێنن .

ق . کوردۆ

جەمشید حەیدەری لە ڕووسییەوە کردوویەتی بە کوردی .

* * *

لە سەرەتای نووسینی هەموو فەرهەنگێکدا کێشەی کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە دێتە پێشەوە . بنچینەی هەڵبژاردنی وشە پێوەندە بە جۆرو بابەت و مەبەستی فەرهەنگەوە . تاکو ئێستا کێشەی هەڵبژاردنی وشە بۆ فەرهەنگ لە هیچ وڵاتێکی جیهاندا شێوازێکی زانستیی تەواوی وەرنەگرتووەو هەندێ ڕووی ئەم مەسەلەیە هەر بە ئاڵۆزی ماوەتەوەو هەروەك زانای گەورەو فەرهەنگنووسی ناسراوو بەناوبانگی ڕووس ئەکادیمی ل . ف . شێربا دەڵێ : «کێشەی هەڵبژاردنی وشە بۆ فەرهەنگ یەکێکە لە کێشە هەرە زەحمەتەکانی فەرهەنگ نووسین»[13] ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە ئەوە لەبیر نەکەین کە لە تیۆریی فەرهەنگنووسیدا هەنگاوی گەورە نراوەو گەلێك کاری ئاڵوز خاوکراوەتەوەو ڕێنمایەکی وەها دانراوە کە فەرهەنگنووسەکان پەیڕەوی بکەن و لە ڕێگەیەوە لەگەلێك کۆسپ ڕزگاریان بێت . هەروەها دانانی ژمارەیەکی زۆر لە فەرهەنگ ـ واتە لە ئەنجامی هەوڵ و کۆشش و زانین و ئەزموونی فەرهەنگ نووسەکاندا سەرمەشقێ هاتۆتە کایەوە .

هەرچەندە مەسەلەی کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە کارێکی گرانە ، بەڵام ئەو ڕێنما تیۆری و پراکتیکییەی کە تا ئەمڕۆ هاتۆتە کایەوە ، ئەم کارەمان بۆ ئاسان دەکات .

شایانی باسە ، دانەرانی فەرهەنگی کوردی ـ ڕووسی لە کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشەدا کەڵکیان لە ڕێبازی تیۆری و پراکتیك وەرگرتووەو لەم ڕووەوە بەپێی ئەو مەبەستەی لە پێشەکیدا بۆ دانانی فەرهەنگەکە دیارییان کردووە ، بەگشتی سەرکەوتوون .

ئەگەرچی د . کوردۆو د . زارێ زۆر بایەخیان بە کۆکردنەوەو هەڵبژاردنی وشە داوە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەم لایەنەوە لە فەرهەنگەکەدا هەندێ کەم و کورتی دەبینرێ . بە وێنە :

ڕاستە لەم فەرهەنگەدا زوربەی ئەو وشانەی لە ئەدەبیات و ئاخاوتنی دیالێکتی خوارووی کوردیدا بەکاردێن ، دەبینرێن ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر وشە هەن نەکەوتوونەتە ناو فەرهەنگەکەوە ، کە وەنەبێ کەمتر بەکاربهێنرێن ، وەك لە بەشێك لەو وشانەی کە کەوتوونەتە ناوەوە . بۆ نموونە : ئانجانە ، ئاوانتە ، ئاچغ ـ ئاچوغ ، ئۆف . هەندێکی تر لەناو فەرهەنگەکەدا نەنووسراون و ئەوەش کە هێندێکیان بە ڕەسەن کوردی نین نابێت ببێتە کۆسپ لەبەردەمی ئەوەدا کە نەخرێنە ناو فەرهەنگەکەوە ، چونکە زوربەیان لە هەموو سووچێکی کوردستاندا زانراون و بوونەتە موڵکی کورد . هەروەها بۆ پتر سەلماندنی ئەمە ڕایە ، لە فەرهەنگی ناوبراودا گەلێك وشەی بێگانە تۆمارکراوە .

لەو کۆمەڵە وشانەی لە دروست بووندا پێوەندییان لە نێواندا هەیە ناتەواوی دەبینرێ ، بۆ نموونە وشەی «ئابڕوو ، ئابڕووبردن ، ئابڕووچوون ، ئابڕووڕژان ، ئابڕووچوو ، ئابڕوودار ، ئابڕوومەند» هەیەو کەچی «ئابڕووبران ، ئابڕووبەرە ، ئابڕووتکان ، ئابڕووتکاو ...» نییە . وشەی «ئابووری» دراوەو «ئابوور» بە واتای «حەیا ، داوێن پاکی ، شەرەف ، شانازی ، ناموس» نەدراوە . وشەی «ئاتەش ، ئاتەشپەرست ، ئاتەشخانە ، ئاتەشك ، ئاتەشگا ، ئاتەشی» تومارکراوە ، بەڵام «ئاتەشبازی ، ئاتەشپەرستی ، ئاتەشخان ، ئاتەشکێش ، ئاتەشگەدە ، ئاتەشگەردان ...» نەنووسراوە . وشەی «ئاخر ، ئاخری ، ئاخرەمین ، ئاخرین» دەبیزێ ، کەچی «ئاخربوون ، ئاخرخێر ، ئاخرزەمان ، ئاخرشەڕ ...» بەرچاو ناکەون . «ئاردەمشار ، ئاردەوا» هەیەو «ئاردە برنج ..» نییە . «ئاژەڵدار» نووسراوەو «ئاژەڵداری» تۆمارنەکراوە ... هتد .

ئەمە سەربارەت بە هەڵبژاردنی وشە کوردییەکانی فەرهەنگی ناوبراو ، ئێستاش با ئاوڕێك لە چۆنێتی سازکردنی بەشە ڕووسییەکەی بدەینەوە :

وەك ئاشکرایە ، لە نێوان وەرگێڕان و تیۆری نووسینی فەرهەنگێك کە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر بێت پێوەندی بەهێز هەیەو بنچینەی وەرگێڕانیش بایەخێکی تەواوی هەیە لە دانانی ئەو جۆرە فەرهەنگانەدا ، هەروەها ئەو فەرهەنگانەش لە کاری وەرگێڕاندا کەڵکێکی زۆریان هەیە[14] .

هەرچەندە لەم بارەیەوە بە شێوەیەکی تیۆری هیچ

نووسراوێکی وەهامان نییە کە شایانی باس بێت ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ شت لە ڕووسییەوە بۆ کوردی ، یاخود لە کوردییەوە بۆ ڕووسی وەرگێڕاون و لەم ڕووەوە تەجروبەیەکی چووک هەیە . ئەمەو هەروەها سوود وەرگرتن لە تیۆری وەرگێڕانی ڕووسی ڕێگەیان بۆ د . کوردۆ د . زاری ئاسان کردووە لە نیشانکردنی جۆری وەرگێڕانی وشە کوردییەکانی فەرهەنگەکەیان بۆ سەر زمانی ڕووسی .

بێگومان لە نووسینی فەرهەنگێکی وەهادا ، بۆ وەرگێڕان و لێکدانەوەی وشە کوردییەکان بەتایبەتی وەرگێڕانی مطلق ((abso lute)) و جزئی ((partial)) و شەرح ((description)) پێویستە ئەوری سەرەکی ببینن .

وەرگێڕانی مطلق ئەوەیە کە مانای وشەیەك بەیەك وشە بدرێ . ئەگەر وشەیەکی کوردی لە زمانی ڕووسیدا بەرانبەری وشەیەکی پڕ بە پێستی خۆی هەبێت و کە بە تەواوی مانای ئەو وشەیە بدات و ئەو وشەیەش وشەیەکی ئاسان و سادەو ساکار بێت ، ئەوە پێویست بە درێژە ناکات ...

وەرگێڕانی جزئی ئەوەیە کە وشەیەك یەك مانا لە ماناکانی وشە فرەواتاکان ((polysemantic)) بدات ...

جگە لەو دوو جۆرە وەرگێڕانەی لە سەرەوە باسمان کردن ، هەروەها وەرگێڕانی کۆمەڵە وشەی هاوواتا ((synonym)) ئەورێکی گەورە و دیاری هەیە . زۆر جار بەرانبەر یەك وشەی کوردی لە زمانی ڕووسیدا چەند وشەیەك بەکار دەهێنرێن ئەمەش لە هەموو زمانێکدا هەیە) . جا بۆ لێکۆڵینەوەی مانای یەك وشەی کوردی بەکارهێنانی چەند وشەیەکی یەك هاوتای ڕووسی نیشانەی دەوڵەمەندی و پوختی وەرگێڕانەو لەسەرێکی تریشەوە مانای وشە ئاسان دەکات .

هەروەها ڕێدەکەوێ بەرانبەر وشەیەکی کوردی لە زمانی ڕووسیدا دەستەواژەیەك بەکار دەهێنرێ ، ئەمە جۆرە وەرگێڕانەش بایەخی خۆی هەیەو لە مەسەلەی زانستی وشەدا ((lexicology)) جێگای تایبەتی وەرگرتووە .

شەرحی وشە بەتایبەتی پێویستە لە کاتێکدا بەکاربهێنرێ کە لە زمانی ڕووسیدا وشەیەکی هاوواتا نەبێت بۆ دانی مانای وشەیەکی کوردی . هەروەها «فەرهەنگ نووس دەبێ گرنگی بدات بەوەی شەرحی وشەکان بە کورتی بکات ، بە مەرجێك ئەو کورتی‌یە نەبێ بەهۆی نەکردنەوەو ئاشکرا نەبوونی مانای وشەکان»[15] . جگە لەوە پێویستە شەرح کراوە بێت و بە وشەی ئاسان و سادە بێت .

یەکێ لە ئەرکە سەرەکیەکانی فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ڕوونکردنەوەی مانای وشەیە . جگە لەوە نیشاندانی چۆنیەتی بەکارهێنانی وشەش شتێکی پێویستە لە کاری فەرهەنگ نووسیدا .

بێگومان بۆ تێگەیشتنی مانای هەندێ وشە ڕوونکردنەوە دەورێکی گرنگی هەیە . ئەمەش لە سەرێکەوە کاری خوێنەر ئاسان دەکاو لەسەرێکی تریشەوە شێوازێکی زانستی دەدات بە فەرهەنگەکە .

هەروەها پێویستە بەشێکی زۆری وشەکان بخرێنە ناو ڕستەیەکی کورت و ئاسانەوە ، تاکو مانای وشەکان باشتر ئاشکرابین و تا خوێنەر لەو ڕێگایەوە بزانێ چۆن ئەو وشانە لە ڕستەدا بەکار دەهێنرێن . جگە لەوە ل . ف . شێربا دەڵێ : بەینی وشەی زمانێك لەگەڵ زمانێکی تردا تەنها ئەوە نییە کە بەرانبەر یەکن و هاوواتان ، بەڵکو پێوەندیی ئاڵۆزو جیاواز هەیە لە شێوەی بەکارهێنانیاندا[16] .

ئەگەر لەم ڕووانەوە تەماشای فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ناوبراو بکەین ، دەبینین بەگشتی دانەرانی لە چۆنیەتی وەرگێڕان و لێکدانەوەی مانای وشەکانی فەرهەنگەکەیاندا لە هەمان کاتدا هونەرێکی بەرزیان نواندووەو بە زمانێکی ڕەوان و ئاسان ، بە وشەی بەرانبەری پڕ بە پێستی خۆی شەرحی وشەکانیان کردووەو ماناپانیان لێکداوەتەوەو هەر وشەیەك چەند مانای هەبێت هەموو ماناکانیان بە ڕووسی نووسیوە ، بەمەو هەروەها بە هێنانەوەی گەلێك ئیدیۆم و پەندی پێشینان و قسەی نەستەق توانیویانە دەوڵەمەندیی زمانی کوردی نیشان بدەن . لە لایەکی ترەوە د . کوردۆ و د . زاری زوربەی وشەکانی فەرهەنگەکەیان خستۆتە ڕستەوەو وەریان گێڕاون بۆ ڕووسی و لەم ڕێگەیەوە تێگەیشتن و بەکارهێنانی وشەکانیان ئاسان کردووە ، خۆ ئەگەر وشەیەکی کوردی لە ڕووسیدا بەرانبەری نەبێ ، ئەوە بە شەرحێکی کورت و ئاشکرا مانای ئەو وشەیەیان داوە بە دەستەوە .

ئنجا با تەماشایەکی هونەری ڕێك خستنی فەرهەنگەکە بکەین :

١ - ڕیزکردنی وشە کوردییەکان .

بۆ ئەم جۆرە فەرهەنگە تاکە ڕێگای ڕیزکردنی وشە ئەوەیە کە بە گوێرەی ئەو زنجیرە ئەلفوبێیە بێت کە لە نووسینی کوردیدا هەیە . بەڵێ دانەرانی فەرهەنگی کوردی - ڕووسی ئەم ڕێگەیەیان گرتووەو بێگومان بۆیە خوێنەر لە دۆزینەوەی وشەدا

هیچ گیروگرفتێك نـایەتـە ڕێگای‌و بـە ئاسـانی ئەو وشـەیەی پێویستی بێ دەیدۆزێتەوە .

٢ ـ وشەی هاوبێژ (homonym) .

چۆن لەگشت زمانێكدا ، هەروەها لە زمانی كوردیدا وشە هەن كە بە خوێندنەوە نـووسین وەك یـەكن ، بەلاّم مـانایـان جیاوازە ، وەك :

بیر ـ بیرو هۆش

بیر ـ (بئر ـ عەرەبی)

باو ـ دەستوور : فیسار شت بووە بە باو .

باو ـ باوك .

باو ـ زیادەی شتێك بەسەر شتێكی تردا .

بێ‌گومان ئەو چەند وشەیەی لە سەرەوە ناومان بردن لەو وشانە نین كە مانایان زۆرە ـ واتە وشەی فرەواتا ((polysemantic)) نین ، بەلكو ئەو وشانەن كە تەنها لە خوێندنەوەو نووسینەدا وەك یەكن ، ئەگینا لە واتاو پەیدابوونیاندا جیاوازن ، وەك («بیر» ـ بیرو هۆش) كە وشەیەكی كوردییە زۆر دوورە لە («بیر» ـ بئر) كە وشەیەكی كوردی نییـەو لە پەیـدابوون‌و دروست بـووندا سەرچاوەیەكی تری هەیە . یاخود «باو» دەبینین سێ وشەن كە مانایـان جیاوازەو لەیـەك دوورن . هەرچـەندە هـەرسێكیان لەرەسەندا كوردین ، بەلاّم پەیدابوون‌و دروست بوونیـان لە ڕێگـای جیاوازەوە هـاتووە . جـا ئەم جـۆرە وشـانـە كـە لە لێكسیكـۆلۆژیدا وشـەی هاوبێـژ (homonym) یـان پێ دەڵێن ، پێـویستـە لەگـەڵ وشـەی فـرەواتـا (polysemantic) لەیـەك جیـابكرێنـەوەو تێكەڵ نـەكرێن‌و لە فـەرهەنگیشـدا وەك ئەو شێـوەیەی لە سـەرەوە نـووسـراون ـ واتـە بـە یـەك وشـە دانەنراون ـ تۆماربكرێت ... شایانی باسە ، كە د . كـوردۆو د . زاری لە ڕێكخستنی فەرهەنگەكەیـاندا لەسـەر ئەو ڕێگـا زانستی‌یە ڕۆیشتوون . ئەو ڕێگایەش ئەوەیـە كە ئـەو جۆرە وشانەی ناومان بردن بە یەك وشە دانەنراون‌و نـەخراونـەتە ڕیـزی ئەو وشـانەی كـە مـانـایـان زۆرە (polysemantic)و جیـا كراونەتەوەو بە وشەی جیاوازو سەربەخۆی هاوبێژ (homonym) دانراون‌و سەرلەنوێ لە سەری دێر وەك وشەیەكی تایبـەتی نووسراون‌و ژمارەیان بۆ دانراوە .

3 ـ وشەی فرەواتا (polysemantic) .

لە زمانی كوردیشدا ، وەكو هەموو زمانەكـانی‌تر وشـە هەن كە تەنها مانایان هەیەو وشەش هەن كە مانایان زۆرە . بۆ نموونە دەبینین كە هەندێ وشە ، وەك : (شەو ، شـاشەوان ، دراوسێ ، ئەژنۆ ... هتد) لە یەك مانا زیاتریـان نییە ، بـەلاّم وشەش هەن مانایان زۆرەو ئەو مانایانەش لە یـەك نزیكن ، وەك :

جۆش سەنـدن :(١) هاتنـە كوڵی شتی شـل لەسەر ئاگر ، (٢) بریتی‌یە لە تاوسەندنی جیهانی لە هاونیدا ، (٣) گەرم‌بوونی یەكێك لە كارێكدا .

دانەرانی فەرهەنگی ناوبراو بۆ ئاسانكردنی بەكارهێنانی فەرهەنگەكەو كێشانی سنوور لە نێوان ماناكانی یـەك وشەدا باش ماناكانیان لەیەك جیاكردۆتەوە . ئەوانەی ئەم فەرهەنگە بەكار دەهێنن لەم ڕێگەیـەوە لە تێگەیشتنی مـانای وشـەدا تووشی هەڵەو زەحمەت نابن‌و ئەو زاتانەش كە فەرهەنگەكەیان دانـاوە ، جگـە لەوەی بـەم كـارە شێـوازێكی زانستی‌یـان بـەكارەكـەیان داوە ، هـەروەها هـەنـدێ كێشـەی زانستی وشەشیان چاركردووە .

4 ـ وشەی هاوواتا (synonym) .

بەو وشانە دەڵێن كە یەك مانا دەبەخشن یاخود مانایان لێك نزیكە ، بەلاّم لە خوێندنەوەو نووسینیاندا جیاوازن ، وەك : (لێر ـ دارستان ، جەنگەڵ ؛ ئاوارە ـ پـەریوە ـ دەربـەدەر ، ئـەوین ـ ئـەڤـین ـ دلداری ـ عیشق ، تـووش ـ دژوار ـ سەخت ـ ناخۆش ... هتد) .

بێ گومان بۆ فەرهەنگی ناوبراو پێویست بە وەرگێڕان‌و لێكدانەوەو شەرحی هەموو ئەو وشانە ناكات ، بۆیە دانـەران مانای وشەی یەكەمیان (واتە ـ بەگوێرەی زنجیرەی ئەلفوبێی كوردی) یاخود هەرە ناسراویان داوەو لەبەردەم ئەوانی تردا نووسیویانە : بڕوانە فلاّن وشە . خۆ ئەگەر جیاوازییەكیش لە نێوانیاندا هەبێت دەست‌نیشانیان كردووە .

ئەم شێوەیە نەك هـەر ڕێگا كـورت دەكاتـەوە ، بەڵكـو نیشانی خوێنەریشی*دەدات كە «وەتەن»و «نیشتمان» ، «ئەوین» و «ئەڤین» و «عیشق» و «دلداری» ، «خاپوور» و «وێران» .. هتد خاوەنی یەك مانان . هەروەها بـەمەش یـەكێك لەكێشـەكانی زانستی وشە خاوكراوەتەوە .

5 ـ هـەندێ نیشـانە بـۆ ئـاسـانكـردنی كـاری چـاپ‌و سووككردنی باری فەرهەنگەكە :

بـۆ ئاسـانكردنی كـاری چـاپ‌و سـووككـردنی بـاری فەرهەنگەكەو خوێنەران چەند نیشانەیەكیان بەكارهێناوە . بە

وێنه :

ـ لەکاتی خستنە ڕستەی وشەیەکدا بۆ دووپات کردنەوەی وشەکە هێڵێك بەم جۆرە (ـــ) کێشراوە ، وەك :

(دل) ـــ م پێ سووتا
ئەو پیاوێکی بە ـــ ە
(کلر) ـــ لە ـــ ترازان

ب - زۆر جار بۆ ڕوونکردنەوەی وشەیەك لە نێوان دوو کەواندا نووسیویانە کە ئەو وشەیە سەر بە چی پۆلە وشەیەکە ، وەك :

ناو ، جێناو ، کردار (تێپەڕ ، تێنەپەڕ ...) ... ، نەبات ... پزیشکی ... قسەی نەستەق ... هتد . بۆ تەواو ئاسانکردنی ئەم مەبەستە پیتێکیان کردووە بە نیشانەو لە پێشەکی فەرهەنگەکەدا باسیان کردووە .

حـ - بۆ جیاکردنەوەی وشەو فریزی بەرەڵلا[17] لە ئیدیۆم و دیاریکردنی ئیدیۆم ، لە بەردەم هەر ئیدیۆمێکدا ئەم نیشانەیە ■ یان داناوە :

... و گەلێکی تر .

بێگومان ئەم شێوازە ڕێی کورت کردووەتەوەو باری چاپی ئاسان کردووەو هەر لەبەر ئەوەشە کە لە تێکڕای فەرهەنگی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا پەیڕەوی دەکرێ .

هەروەها د . کوردۆ لە بیست لاپەڕەی کۆتایی فەرهەنگەکەدا هەندێ جەدوەلی بۆ گەردانی ڕێژەی جۆر بەجۆری کردار ڕێکخستووەو ئەم بەشەش بە تەواوی بە فەرهەنگەکە خۆیەوە بەستراوەو کەڵکی زۆرە بۆ بەکارهێنانیو بۆ فێربوونی زمانی کوردی .

سەرەڕای ئەمانە هەموو گەلێك ڕووی تری گرنگ لە فەرهەنگەکەی د . کوردۆ و د . زاریدا بەدی دەکرێ ، هەرچەندە ئەمەش وا ناگەیەنێ کە ئەو فەرهەنگە کەمو کورتی تێدا نییە ، بەڵام ئەوەندە هەیە کەمو کورتێکانی لە نرخی بەرزی کەم ناکەنەوە ، بەتایبەتی ئەگەر بێتوو ئەوەش لە یاد نەکەین کەوا دانەرانی سوودیان لە تەجروبەی فەرهەنگنووسانی کوردو ئەوروپا وەرگرتووەو ئەمەش بووە بە هۆی سەرکەوتنی فەرهەنگەکەو بە هۆی نووسینی لەسەر شێوازێکی زانستی . بەم جۆرە ئەم فەرهەنگە بە یەکێك لە فەرهەنگە بەرزەکانی کوردی دەژمێرێت و بەرهەمێکی گەورەی زانستییە لە کاری کوردناسیی سۆڤێتدا .

پەراوێزەکان :

(1) د . قەناتی کوردۆو د . زاریێ یوسف ، فەرهەنگی کوردی ڕووسی (سۆرانی) ، مۆسکۆ ، 1983 .

(2) بۆ وەرگرتنی زانیاری لە بارەی ئەو فەرهەنگانەوە ، بڕوانە : د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، 1975 ، ل 91 — 96 .

(3) د . قەناتی کوردۆ ، فەرهەنگی کوردی - ڕووسی (کرمانجیی ژووروو) ، مۆسکۆ ، 1960 .

(4) هەمان سەرچاوە ، ل 5 — 14 (بە ڕووسی) ، ل 15 — 24 (بە کوردی) .

(5) د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، مێژووی فەرهەنگنووسیی کوردیو شێوازی دانانی فەرهەنگی ڕووسی - کوردی ، لێنینگراد ، 1973 ، ل 16 — 99 (نامەی دوکتۆری ، بە زمانی ڕووسی) .

(6) شێخ محەمەدی خاڵ ، فەرهەنگی خاڵ ، سلێمانی ، ب 1 ، 1960 ، ب 2 ، ١٩٦٤ ، ب 3 ، 1976 .

(7) گیو موکریانی ، «مەهاباد» ، فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردیو عەرەبییە ، هەولێر ، 1961 .

(8) گیو موکریانی ، «کوڵکەزێڕینە» ، کوردی - فارسی - عەرەبی - فەرەنسی - ئینگلیزی ، هەولێر ، چاپی یەکەم ، 1955 ، چاپی دووەم ، 1966 .

(9) عەلائەددین سەجادی ، دەستوور وە فەرهەنگی زمانی کوردی - عەرەبی - فارسی ، بەغدا ، 1962 .

(10) Taufiq Wahby and C.J. Edmonds, A Kurdish — English. dictionary, London, 1966.

(11) مەعرووف قەرەداغی ، فەرهەنگی کشتو کاڵ ، ب 1 — 2 ، بەغدا ، 1972 — 1973 .

(12) عەبدولڕەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی ، قامووسی زمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەغدا ، 1977 .

(13) ل . ڤ . شێربا ، تیۆریی فەرهەنگنووسی ، مۆسکۆ ، 1940 ، ل 106 (بە زمانی ڕووسی) .

(14) ئا . ڤ . فیۆدوروڤ ، تیۆریی وەرگێڕان ، مۆسکۆ ، 1960 ، ل 5 — 6 (بە زمانی ڕووسی) .

(15) ئا . ك . باروڤکۆڤ ، لە تەجروبەی فەرهەنگ دانانـدا ، «گۆڤاری فەرهەنگنووسی» ، مۆسکۆ 1957 ، ل 140 ، (بە زمانی ڕووسی) .

(16) سەرچاوەی ناوبراو ، ل . ڤ . شێربا .

(17) بۆ وەرگرتنی زانیاری سەبارەت بە فریزی بەرەڵلا ، بڕوانە : د . ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، 1975 ، ل 56 — 60 .